

5. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. - Тернопіль: Економічна думка, 2003. - 64с
6. Шкільний світ. Вікові особливості учнів.,2008 .№ 33. с.12-15.

Заїкіна М.К.

Психологічні особливості девіантної поведінки в підлітковому віці

Підлітковий вік — один з найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність, він практично визначає все подальше життя особистості. Саме в підлітковому віці переважно відбувається формування характеру і інших засадових якостей особистості. Перехід від дитинства до дорослості, зміна звичайного для молодших класів шкільного навчання на більш інтенсивну за навантаженням учбову програму старшої школи, а також бурхлива гормональна перебудова організму – роблять підлітка особливо уразливим і схильним до негативних впливів. Крім того, необхідно враховувати властиве підліткам прагнення звільнитися від опіки і контролю рідних, вчителів та інших вихователів. Таке прагнення може приводити до заперечення духовних цінностей і стандартів життя старшого покоління. З іншого боку, все більш очевидними стають дефекти у виховній роботі з підлітками. Особливо значущими в цьому відношенні є неправильні взаєностосунки в сім'ї.

Девіантна поведінка — система вчинків, що відхиляється від загальноприйнятої, або яка розуміється як норма. Це може бути норма психічного здоров'я, права або моралі. Девіантна поведінка підлітка може носити характер як соціальної, так і шкільної дезадаптації. Серед різноманітних, взаємозв'язаних чинників, що обумовлюють прояви девіантної поведінки, можна виділити такі, як:

- індивідуальний чинник, що діє на рівні психобіологічних передумов асоціальної поведінки, які ускладнюють соціальну адаптацію особистості;
- психолого-педагогічний чинник, що виявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання;
- соціально-психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії неповнолітнього зі своїм найближчим оточенням в родині, в колі однолітків, в навчальному закладі.

Витоки навчальної неуспішності і аномальної поведінки лежать в педагогічній і соціальній занедбаності, різних відхиленнях в стані фізичного і психічного здоров'я. Цей взаємозв'язок був помічений ще в минулому столітті але не втратив актуальності і в сучасних реаліях. Здебільшого відхилення в поведінці обумовлюються не природженими фізіологічними і психічними дефектами, а наслідками невідповідного виховання в сім'ї та школі. Тому набуває особливої актуальності дослідження девіантної поведінки неповнолітніх і шляхи її корекції з огляду на тенденцію зниження вікових меж її прояву. Найчастіше коріння агресивності і підвищеного рівня тривожності простягається в раннє дитинство, закріплюючись або згладжуючись в

подальшому. Нижня вікова межа відхилень в поведінці дуже рухома і причини відхилень глибоко індивідуальні. Ранні її прояви відмічаються в дошкільному віці і характеризуються відсутністю контакту з однолітками на підставі невміння вирішувати конфлікти “мирним” шляхом, прагнення дезорганізувати колективну гру, пізнавальну діяльність дітей, якщо в ній не задовольняються егоїстичні інтереси, відсутність елементарних навичок і звичок культурної поведінки, образливість, прояви агресивної поведінки.

Серед форм агресивних реакцій, що висвітлені в різних наукових джерелах привертають увагу наступні:

- фізична агресія (напад) — використання фізичної сили проти інших осіб;

- непряма агресія — дії, які обхідним шляхом направлені на іншу людину (плітки, злобні жарти), так і ні на кого не направлені вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками по столу, ляскання дверима та ін.);

- вербальна агресія — вираз негативних відчуттів через словесну форму (крик, лемент, сварка), так і через словесні відповіді (погрози, прокляття, лайка);

- схильність до роздратування – проявляється в готовності при щонайменшому збудженні до проявів запальності, різкості, грубості.

Негативізм — опозиційна манера поведінки, зазвичай направлена проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих законів та звичаїв.

Агресивні підлітки, при всій відмінності їх особових характеристик і особливостей поведінки мають деякі загальні риси. До таких рис відносяться бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплень, обмеженість і нестійкість інтересів. У цих дітей, як правило низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навіюваність, схильність до копіювання, недорозвиненість етичних уявлень. Їм властива емоційна грубість, жорстокість направлена як проти однолітків, так і проти дорослих. У таких підлітків спостерігаються крайні прояви самооцінки, вона або максимально завищена, або навпаки максимально негативна. Крім того проявляється високий рівень тривожності, страху перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід в психологічно напружених ситуаціях, переважають механізми захисних реакцій над іншими, регулюючими поведінку, механізмами. Разом з тим серед агресивних підлітків зустрічаються і діти добре інтелектуально і соціально розвинені. Для них агресивність виступає засобом підняття власного престижу, демонстрації дорослості. Часто такі підлітки знаходяться по відношенню до офіційного керівництва школи в деякій опозиції, яка виражається в їх підкресленій незалежності від вчителів. Вони претендують на неформальну але авторитетнішу владу спираючись на свою реальну фізичну силу. Ці неформальні лідери володіють достатньо розвиненими організаторськими здібностями і використовують для досягнення успіхів привабливу мотивацію досягнення справедливості. Не випадково біля них збираються не дуже розбірливі в цілях і засобах компанії підлітків.

Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних та інших соціально-психологічних чинників спотворює весь спосіб життя підлітка. Характерним для них стає порушення емоційних відносин з оточуючими людьми. Підлітки попадають під сильний вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. Сам спосіб життя, середовище, стиль і коло спілкування сприяють розвитку і закріпленню девіантної поведінки. Таким чином, негативний мікроклімат, що має місце в багатьох родинах обумовлює виникнення відчуженості, грубості, неприязні певної частини підлітків, прагнення робити все на зло, всупереч волі тих, хто про них піклується, що створює об'єктивні передумови для виникнення демонстративної непокори, агресивності і руйнівних дій. Інтенсивний розвиток самосвідомості і самокритичності призводить до того, що дитина в підлітковому віці виявляє суперечності не тільки в навколишньому світі, але і у власному уявленні про себе.

На першій стадії підліткового періоду (10-11 років) дитина характеризується вельми критичним ставленням до себе. Близько 34% хлопчиків і 26% дівчаток за даними Фурманова І.О. [4] дають собі повністю негативні характеристики, відзначаючи перевагу негативних рис і форм поведінки, зокрема грубості та неохайності. При цьому у дітей цього віку переважає фізична агресивність і найменше виражена агресивність непряма. Вербальна агресія і негативізм знаходяться на одному ступені розвитку. Ситуативно негативне відношення до себе зберігається і на другій стадії підліткового віку (12-13 років), що в значній мірі обумовлюється оцінками оточуючих як дорослих так і однолітків. У цьому віці найбільш вираженим стає негативізм, наголошується зростання фізичної і вербальної агресії, тоді як непряма агресивність хоч і дає зрушення в порівнянні з молодшими підлітками в бік зростання але не носить вираженого характеру.

На третій стадії підліткового віку (14-15 років) спостерігається потреба в порівнянні підлітком властивостей власної особистості, форм поведінки з певними існуючими нормами, прийнятими в референтних групах. При цьому на перший план виходить вербальна агресія, що на 20% перевищує показники 12-13 років і майже на 30% в 10-11 років. Агресивність фізична і непряма підвищуються неістотно, також як і рівень негативізму.

Компанії підлітків складаються стихійно і об'єднують однолітків близьких по рівню розвитку та інтересів. Група закріплює і навіть культивує девіантні цінності і способи поведінки, активно впливає на особистісний розвиток підлітків, стаючи регулятором їх поведінки. Відчуття дистанції, що втрачається підлітками, відчуття допустимого і неприпустимого приводить до непередбачуваних подій. Існують особливі групи, для яких характерна установка на негативне задоволення бажань, на пасивний захист від труднощів, прагнення перекидати відповідальність на інших. Підлітків в цих групах відрізняє зневажливе відношення до навчання, низький рівень навчальної успішності, демонстративне ігнорування обов'язків. Всіляко уникаючи виконання будь яких обов'язків і доручень з боку родини чи школи, подібні

підлітки набувають непереможну кількість “зайвого часу”. “Зайвий час” поєднується з невмінням змістовно проводити дозвілля. У більшості таких підлітків відсутні будь-які індивідуальні захоплення, не викликає захоплення групова, творча діяльність, вони майже не читають, а зміст прочитаних книг не виходить за рамки пригодницько-детективного жанру. Час, що беззмістовно проводиться, штовхає підлітків на пошук нових “гострих відчуттів”. Алкоголізація і наркотизація найтіснішим чином вплітаються в структуру девіантного способу життя підлітків. Часто підлітки розпиванням спиртного наміряються відзначити свої перемоги, вдалі з їх точки зору пригоди, хуліганські вчинки, бійки, дрібні крадіжки. Пояснюючи свої асоціальні вчинки, демонструють хибне уявлення про моральність, справедливість, сміливість, хоробрість.

Діти підліткового віку особливо залежні від мікросередовища і конкретної ситуації. Одним з визначальних елементів мікросередовища, що істотно позначається на формуванні особистості підлітка є відносини в сім’ї. При цьому вирішальним є не її склад — повна, неповна, чи така що розпалася — а етична атмосфера, взаємовідносини які складаються між дорослими членами родини, між дорослими та дітьми. Психологічні дослідження [5] доводять, що рівень фізичної форми агресивної поведінки найбільш виражений у дітей з робітничого середовища, а найбільш агресивними є діти з середовища сільських механізаторів. Разом з тим у підлітків цієї групи виявляється мінімальний рівень негативізму. Вербальні форми агресивної поведінки типові для більшості підлітків з сім’ї службовців середньої ланки. В той же час ці підлітки відрізняються порівняно невисоким рівнем фізичної форми агресивної поведінки. По рівню непрямой агресії на першому місці підлітки з сімей підсобних працівників і сімей керівних службовців. Підвищеним негативізмом відрізняються підлітки з середовища керівних працівників і сімей інтелігенції (лікарі, педагоги, інженери). Найменш виражену агресивність в поведінці демонструють підлітки з середовища торгових працівників. Можна припустити, що в цьому випадку позначається не тільки матеріальний добробут але і вироблене в цьому середовищі прагнення уникати конфліктів, згладжувати виникаючі суперечності, не загострювати ситуацію.

У педагогічній практиці багато років не враховувалися статеві відмінності дітей. Статеві відмінності не обмежуються статевими характеристиками і особливостями психосексуального розвитку. Психофізіологічне дозрівання дівчаток відбувається раніше ніж у хлопчиків. У підлітковому віці процес психосексуального розвитку дівчаток починається приблизно на 2 роки раніше, ніж у хлопчиків і триває 3-4 роки, а не 4-5 років. Хлопчики в цьому віці володіють більшою чутливістю до фізичних дій, їх “жадання перемоги” часто призводить до демонстративних асоціальних вчинків. Особливо підсилюють подібні намагання наявність психічних чинників. Невипадково у хлопчиків підліткового віку частіше ніж у дівчаток виникають психічні розлади. Поруч з біологічними передумовами в розвитку статевих відмінностей значну роль грають соціальні і культурні стереотипи,

які насамперед пов'язані з уявленнями дорослих про поведінку дівчат та хлопців і базуються на існуючих в оточуючому підлітків середовищі стереотипах фемінінності та маскулінності.

Найбільші показники агресивних тенденцій виявляють підлітки-хлопчики 10-11 років, у яких переважає здебільшого фізична агресія. З віком у хлопчиків відбувається згасання фізичної агресії, а у дівчаток спостерігається зростання цієї форми агресивності. При спаді непрямой агресії у хлопчиків, спостерігається значне збільшення її у дівчаток. У віці 12-13 років відбувається зниження вербальної агресії у хлопчиків при постійному наростанні цього виду агресії у дівчаток. Впродовж 14-15 років у хлопчиків аналогічно відбувається сплеск вербальної агресії. Негативізм значно сильніше виявляється у хлопчиків протягом всіх вікових етапів підліткового періоду. У дівчаток негативізм поступово згасає при переході з 13 до 14-15 років. На підставі аналізу наведених дослідних даних виникає необхідність подальшого вивчення динаміки агресивних форм поведінки у дівчаток-підлітків. За зовнішньою грубістю хлопчиків-підлітків та індивідуалізмом дівчаток лежить складна картина гендерних, вікових відмінностей їх розвитку, зокрема розвитку і прояву різних форм агресивної поведінки.

Формування девіантної поведінки може починатися з прояву однієї певної властивості, що залучена до структури девіантності. Так якщо в ранньому дитинстві дитина набуває досвід жорстокого відношення до себе і це спричиняє тяжкі страждання без адекватної допомоги зовні, у неї формується вороже ставлення до людей, що спонукає до недовіри та захисної агресії. При наявності несприятливих обставин, ця набута властивість може посилитися і зайняти значне положення в структурі особистості, підпорядковуючи собі інші особистісні властивості і психічні процеси — сприйняття, мислення, переконання, цінності, відносини, самооцінку.

Список використаних джерел

1. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учеб.-метод.пособие / Под ред. М. И. Рожкова. – М., 2001.
2. Невский И. А. Подростки группы риска в школе. / Невский И.А., Колесова Л.С. – М., 1997.
3. Прихожан А. М. Подросток в учебнике и в жизни / Прихожан А. М., Толстых Н. Н. – М., 1990.
4. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / Фурманов И. А. – Минск, 1996.
5. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Шнейдер Л. Б. – М., 2006.

Браткова Л.О.

Вплив стійкості уваги на успішність навчання у молодшому шкільному віці